

*До разової спеціалізованої вченої ради по захисту
дисертації на здобуття ступеня доктора філософії у
Дніпропетровському національному університеті імені
Олеся Гончара
49045, м. Дніпро, просп. Науки, 72*

ВІДГУК

офіційного опонента **Лісесенко Олени Василівни**, докторки соціологічних наук, професорки, професорки кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
на дисертацію **Денисенко Дениса Геннадійовича**
на тему: «**Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації**»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 054 - Соціологія

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Актуальність теми дисертаційного дослідження Д. Г. Денисенко, яка пов'язана з осмисленням динаміки і сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства, не викликає сумнівів. Більш того, можна стверджувати, що ціннісна проблематика зараз стала, безперечно, пріоритетною темою наукового дискурсу та загострилась у світі. Це викликано різноманітними об'єктивними кризами, ризиками – економічними, політичними, технологічними. В сучасному українському суспільстві аксіологізація досліджень пов'язана з політичними, економічними, соціокультурними трансформаціями, які викликані війною, євроінтеграцією, діджиталізацією, переосмисленням моделей національної ідентичності та суспільної солідарності. У цих умовах дослідження суспільної аксіосфери, де зосереджуються цінності людей, стає важливою для осмислення ціннісних засад соціальної консолідації та національної єдності.

Особливої значущості дослідженню надає те, що автор досліджує особливості та основні тренди трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах повномасштабної російсько-української війни. Війна стала потужним каталізатором переоцінки ціннісних орієнтацій, вплинула на зростання важливості цінностей свободи, патріотизму, державної

незалежності, патріотизму, а також цінностей, пов'язаних із солідаризацією, зміцненням соціальних зв'язків. Але тут потрібно зазначити, що ціннісні зміни на мікрорівні/індивідуально-особистому рівні, не завжди відбуваються синхронно з макрозмінами в політиці, економіці, соціокультурній сфері, крім того зміст, спрямованість і темп макрозмін можуть сприйматися, як показують соціологічні дослідження, різними поколіннями людей по-різному, що відображається на ціннісних пріоритетах представників цих поколінь.

Українська соціологія має певні результати в дослідженні трансформації ціннісно-нормативної системи українського суспільства, однак комплексних соціологічних досліджень, присвячених аналізу трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах війни, наразі недостатньо. У цьому контексті дисертаційне дослідження Д. Г. Денисенко є не просто актуальним, але й своєчасним, концептуально необхідним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукові положення, висновки й рекомендації, що містяться у дисертації та винесені на захист є достатньо обґрунтованими. Автор демонструє високий рівень володіння сучасним соціологічним інструментарієм, теоретичними підходами та методологією проведення соціологічних досліджень із ціннісної проблематики.

Відзначу адекватність використання системного підходу до аналізу ціннісної системи українського суспільства, що дозволило автору осмислювати специфіку трансформації ціннісної системи на шляху модернізації українського суспільства від пострадянських до сучасних європейських цінностей.

Ознайомлення з текстом дисертації дозволяє констатувати, що основні наукові положення, висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні Д. Г. Денисенко є достатньо обґрунтованими й достовірними. Усі необхідні

структурні елементи дослідження, а також його науковий апарат представлено на високому теоретичному й методологічному рівні.

Аналіз структури та змісту дисертації.

Структура дисертаційного дослідження чітка, логічно викладена, відповідає меті та поставленим завданням, які були успішно вирішені. Дисертаційна робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (276 найменувань), 2 додатків, 12 рисунків, 5 таблиць. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з них 168 сторінок становить основний текст.

Вступ містить усі необхідні складники: обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і методи, емпіричну базу дослідження, представлено наукову новизну, розкрито практичну цінність, вказано апробацію здобутих результатів, зазначено апробацію здобутих результатів, а також список опублікованих праць за темою дисертації.

У першому розділі дисертації **«Теоретико-методологічні засади дослідження динамічних змін ціннісної системи українського суспільства»** здійснено аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення цінностей в сучасній соціології. Автор послідовно аналізує різні підходи до трактування понять «цінність», «ціннісні орієнтації», «система цінностей», «культура», що створює необхідне теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження. Також важливим я вважаю визначення «галузевого» напрямку соціологічного дослідження ціннісних структур (маю на увазі такі конкретні галузі соціології, як соціологія культури, соціологія щастя, ін.)

Важливим є також звернення автора до міждисциплінарного аналізу проблематики цінностей та ціннісної структури суспільства. У межах соціально-психологічного наукового дискурсу проаналізовано доробки В. Бочелюк, І. Філенко; у межах соціально-філософського дискурсу проаналізовано доробки В. Васютинського, В. Зінченко, В. Мельничук, Н. Іванової, Н. Турпак; у межах політологічного і правового наукового дискурсу

проаналізовано доробки Т. Огаренко, О. Дзобань, Є. Мануйлов, О. Глинянська проблематики значно розширює дослідницькі можливості дисертації та дозволяє глибше осмислювати ціннісну систему українського суспільства.

Особливу увагу дисертант приділяє обґрунтуванню методологічної стратегії дослідження ціннісної системи суспільства на методологічних засадах системного підходу. Автор пропонує розглядати «ціннісну систему як цілісне утворення, в якому окремі ціннісні кластери визначають соціальний стан, ідентичність та поведінку громадян і груп» (с. 65). Таким чином, авторська методологія дослідження будується на гіпотезі щодо кластерної будови ціннісної системи суспільства.

У другому розділі «Структурна будова ціннісної системи українського суспільства: інституційний та прагматичний виміри» автором зроблено аналіз структурних характеристик ціннісної системи українського суспільства та основних чинників її трансформації.

Автор, вірно, на наш погляд зазначає, що сучасна трансформація ціннісної системи українського суспільства відбувається під впливом комплексу різних чинників (економічних, політичних, військових), та соціальних процесів глобалізації, цифровізації, європейської інтеграції.

До здобутків дисертаційної роботи Д. Г. Денисенко також треба віднести спробу автора зробити кластеризацію цінностей сучасного українського соціуму. Зазначається, що «кластер цінностей є поняттям, яке описує сукупність цінностей, що мають спільне смислове тематичне осердя» (с. 104). На думку автора, поняття кластеру цінностей відрізняється від попередніх угруповань (ієрархії цінностей, домінантних ціннісних орієнтацій, тощо) на основі горизонтального взаємозв'язку та гнучкої смислової прив'язки (с. 106). Автором виділяються такі основні кластери ціннісної структури українського суспільства: особистісно-прагматичний, громадсько-державний, етико-культурний, духовного зростання та удосконалення, а також цифрової компетенції (підрозділ 2.2).

У розділі також розкрито сутність нормативізації ціннісної структури

українського суспільства в умовах війни. Зроблено висновок, що «ціннісні кластери, які проходять нормативізацію в Україні в період війни, продемонстрували здатність українського суспільства гнучко та солідарно реагувати на політичні і військові події» (с. 120).

Особливо цікавим і значимим, на мій погляд, є третій розділ дисертації **українського суспільства**», в якому Д. Г. Денисенко здійснює фіксацію емпіричних показників стану ціннісної системи української українського суспільства з урахуванням пріоритетів утвердження політико-громадянських цінностей в сучасній Україні.

Заслуговує на увагу авторське емпірико-соціологічне дослідження, яке містить результати наукових розвідок щодо емпіричної верифікації теоретичних положень дисертації. Згідно з даними авторських емпіричних досліджень було зроблено висновок, що «громадянсько-демократичний» кластер здобув високий рівень значущості навіть попри актуалізацію кластеру «добробуту та безпеки» в умовах війни. Дисертант переконливо продемонстрував, що основною тенденцією трансформації системи цінностей в українському суспільстві в умовах викликів воєнного стану є поступовий зсув від пострадянської матриці цінностей суспільства до сучасних ціннісних конструктів незалежної державності. Водночас варто зазначити, що ціннісні зміни в сучасному українському суспільстві загалом характеризуються значною ускладненістю, що зумовлено необхідністю одночасної реалізації кількох масштабних суспільних процесів: державотворення (побудова правової та соціальної держави), націєтворення (формування політичної нації), маркетизація (розбудова ринкової економіки), демократизації (створення демократичних інститутів і просування до зрілої, консолідованої демократії).

Важливими як в теоретичному, так і в практичному сенсі є висновки дисертанта, які створюють підґрунтя для подальшого дослідження складних

процесів трансформації ціннісної системи сучасного українського суспільства в сучасних умовах.

З викладеного вище, можна стверджувати про **наукову і практичну значимість дисертаційної роботи Д. Г. Денисенко.**

Аналіз тексту дисертації дозволяє високо оцінити головні положення та позиції, які містяться в розділах тексту і які зафіксовані у висновках та у новизні.

Основні наукові результати та їх новизна.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Д. Г. Денисенко полягає у виявленні специфіки та сучасних трендів трансформації ціннісної системи сучасного українського суспільства. Встановлено, що ключовим трендом трансформації ціннісної системи українського суспільства в умовах викликів воєнного стану є динамічний рух від ціннісної матриці пострадянського суспільства до ціннісних засад незалежної державності. Розкрито значення соціально-адаптаційної функції ціннісної системи, яка полягає у забезпеченні стійкості ціннісних орієнтацій в умовах кризових викликів та перетворень. Запропоновано виділення основних кластерів ціннісної структури українського суспільства.

Ці основні пункти наукової новизни доповнюються іншими пунктами, найбільш значущими з яких є наступні: удосконалено типологію цінностей трансформаційного суспільства; набуло подальшого розвитку обґрунтування передумов утвердження новітніх ціннісних кластерів громадської волонтерської взаємодії, стійкості та згуртованості в умовах воєнного стану і загрози; уточнено процеси та дії, спрямовані на утвердження демократичних громадсько-політичних цінностей в Україні.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження.

Теоретичні положення й емпіричні напрацювання дисертаційної роботи Д. Г. Денисенко суттєво розширюють соціологічне розуміння динаміки і

сучасних трендів трансформації ціннісної системи українського суспільства. Практична значущість результатів дисертаційного дослідження Д. Г. Денисенко є безсумнівною та характеризується широкими можливостями їх застосування у сучасних умовах. Отримані висновки мають як теоретичну, так і прикладну цінність у контексті осмислення трансформації ціннісної системи суспільства в сучасних умовах. Зокрема, результати дослідження можуть застосовуватися експертним середовищем, аналітичними центрами, органами державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких пов'язана з формуванням соціальної політики, політики пам'яті та стратегій консолідації суспільства.

В освітньому процесі висновки дисертації можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників та викладанні навчальних курсів в галузях соціології культури, соціології щастя, соціології політики.

У науково-дослідній роботі результати дисертації відкривають можливості для подальшого дослідження специфіки трансформації ціннісної системи сучасного українського суспільства, а також вивчення впливу соціокультурних трансформацій на політичні, економічні, цифрові виміри суспільного розвитку.

Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації.

Основні результати та висновки дослідження пройшли апробацію на семінарах кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара і були представлені на 4 всеукраїнських наукових конференціях.

Теоретичні і практичні напрацювання дослідження знайшли відображення у 7 наукових публікаціях, 4 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України.

Відомості про дотримання академічної доброчесності.

У дисертації та наукових публікаціях Д. Г. Денисенко порушень академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи результати, представленого Денисом Геннадійовичем Денисенко дисертаційного дослідження, необхідно зробити деякі зауваження та вказати на певні положення роботи, що мають дискусійний характер.

1. По-перше, обґрунтовуючи теоретико-методологічну базу дослідження у першому розділі акцентована междисциплінарність - філософські, психологічні, політологічні дисциплінарні напрямки, та багато уваги приділяється аналізу класичних поглядів на ціннісну проблематику в соціології. Натомість доробки сучасних українських соціологів не знаходять достатньо повного віддзеркалення. Крім того, не дуже зрозуміло з викладу, якій саме концептуальній моделі, що дозволяє здійснювати дослідження особливостей трансформації ціннісної системи українського суспільства, віддає перевагу дисертант. Уточніть, будь ласка, Ваші власні дослідницькі пріоритети.
2. У вступі дисертації у контексті характеристики методів дослідження недостатньо висвітлено методи збору та обробки даних авторського емпірико-соціологічного дослідження, а також не представлена емпірична база дисертаційного дослідження.
3. Запропонована дисертантом кластеризація цінностей сучасного українського соціуму є продуктивною. Разом з тим вона потребує додаткової конкретизації, зокрема щодо уточнення основних ціннісно-сміслових критеріїв їх розмежування, функціонального призначення, а також більш чіткого визначення тих цінностей, які охоплюють запропоновані ціннісні позиції.

4. Можливості емпіричного обґрунтування висновків дисертації, на жаль, обмежені тим, що статистичний аналіз первинної соціологічної інформації здійснюється за допомогою одномірних розподілів даних масових опитувань. Крім того, з тексту дисертації та представлених матеріалів дослідження не зовсім зрозуміло упродовж яких саме років проводились авторські емпіричні дослідження, що дозволило отримати нові знання щодо динаміки та сучасних трендів ціннісної системи українського суспільства.

Дисертація значно виграла б, якби автор використав дані моніторингу Інституту соціології НАН України, у межах якого з 1991 року реалізується дослідницька програма «Аксіомоніторинг», спрямована на вивчення динаміки ціннісних пріоритетів населення України.

Зазначені зауваження та побажання носять рекомендаційний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

Висновки про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Дисертаційна робота Денисенко Дениса Геннадійовича на тему: «Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації» є самостійною, завершеною кваліфікованою працею, яка в цілому відповідає сучасному рівню соціологічної науки. Дослідження виконане на високому теоретичному, методологічному та емпіричному рівні, має комплексний і логічно обґрунтований характер, а її основні положення вирізняються науковою новизною та практичною значущістю.

Отже, дисертація «Ціннісна система українського суспільства: динаміка і сучасні тренди трансформації» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 341 від 21 березня 2022 р., №502 від 19 травня 2023 року та №507 від 03 травня 2024.

Враховуючи наведені аспекти, автор дисертаційної роботи, Денисенко Денис Геннадійович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 Соціологія у галузі знань - 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент:

Докторка соціологічних наук,
професорка, професорка кафедри
філософських і соціологічних студій та
соціокультурних практик Державного
закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Олена ЛІСЕЄНКО

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО»
02.05.2026
ПІДПИС ЗАВІДЧУЮ
Начальник шкільного метод. каб.